

<https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.2.3>
УДК 821.161.2.09:355.01:050

Олена Ляшенко

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
 <https://orcid.org/0000-0002-9555-5513>
ninasim@ukr.net

РИТОРИКА ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ВІТЧИЗНА» 1940-Х РОКІВ

Предметом дослідження є воєнна риторика на сторінках журналу «Вітчизна» 1940-х років. Авторка опрацювала два номери журналів «Радянська література» та «Українська література» за 1941 рік, дослідила й проаналізувала за хронологією зміст кожного з часописів. Новизна полягає у використанні іншого інструментарію щодо аналізу радянської періодики, зокрема малодослідженого журналу «Вітчизна» та визначення його провідної ролі як у видавничому, так і в літературно-мистецькому просторі 40-х років ХХ століття. Мета — за допомогою історичного контексту проаналізувати системно-типологічні особливості журналу; визначити специфіку воєнної риторики на всіх його структурних рівнях. Основними методами дослідження стали компаративний і системно-типологічний, за допомогою яких були виявлені та зінтерпретовані риторичні особливості в структурі текстів та літературно-мистецькому контексті журналу «Вітчизна» довоєнного і воєнного періодів. Авторка простежила історію створення та розвитку журналу в 1940-х роках, акцентуючи на постійних змінах редакційного складу, головних редакторів і їхньому впливі на риторичну журналу. Вирізнявши найважливіші структурні й семантичні особливості як окремих художніх текстів, так і різноманітних рубрик, які об'єднують ці тексти, запропонувала розглянути обраний матеріал крізь призму воєнної риторики.

Результати дослідження підтвердили, що воєнні наративи були невід'ємною складовою радянського суспільства як до Другої світової війни, так і під час неї. Літературним героям у поезії та прозі зі змісту журналів притаманні надмірна героїзація і пафосність. Систему образно-поетичного вислову авторів текстів урізноманітнюють риторичні прийоми: метафора, алітерація, анафора, гіперболізація, протиставлення ворог / боєць Червоної армії, гумор, ототожнення себе з аудиторією (використання займенника «ми»), апеляція до авторитету. Усі твори розраховані на тогочасного радянського читача і написані за відповідними радянськими методичками.

Ключові слова: воєнна проза; воєнна риторика; журнал «Вітчизна»; історія журналу; редактори; риторичні прийоми.

Вступ

Поняття «війна» вже стало нормою для нашого суспільства. Воєнна тематика і проблематика завжди актуальні й травматичні та містять у своїй основі специфічні риторичні маркери. У риториці це поняття також розширило межі свого прямого значення — «збройний конфлікт між кількома сторонами» — і стало метафоричним. Історія будь-якої держави має безліч прикладів такого літературного прийому, зокрема «торгівельна війна», «холодна війна», «окопна війна». Україна доповнила цей семантичний спектр власними новотворами — «війна дронів», «зернова війна» тощо.

Показово, що поняття війни власне в його риторичному застосуванні містить у своїй основі маніпулятивне підґрунтя. Найпоширенішим інструментом влади для оперування суспільною думкою завжди були засоби масової комунікації, зокрема періодичні видання, що зазвичай були і є ідеологічним рупором будь-якої влади: «Саме їм радянська влада відводила роль головного пропагандиста, популяризатора політики партії. Влада використовувала їх як засіб прискорення

русифікації та денаціоналізації суспільно-політичного життя союзних республік» (Сірук, Марківська, 2020, с. 232). Для прикладу розглянемо, яким чином радянська влада намагалася вплинути й впливала на думку тогочасного суспільства за допомогою преси, які риторичні прийоми та інструменти використовувала.

У цій розвідці за допомогою історичного контексту та на прикладі літературно-наукового часопису «Вітчизна» спробуємо проаналізувати системно-типологічні особливості журналу крізь призму суспільної, редакційної, письменницької риторики; визначити інструментарій воєнної риторики на всіх структурних рівнях видання: поезія, проза, критика, публіцистика, хроніка; простежити етапи створення і розвитку журналу з 1940 по 1949 рр., акцентуючи на постійних змінах редакційного складу, головних редакторів і їхньому впливі на риторичну журналу; обрати для прикладу наративів війни найбільш показові твори зі змісту випусків зазначеного періоду.

Теоретико-методологічну основу дослідження становить компаративний метод у виявленні риторичних особливостей у структурі та літературно-

мистецькому контексті журналу «Вітчизна» до воєнного і воєнного періодів. Реальною спонукою інтенсифікації наукового пошуку є збагачення предметно-об'єктної сфери досліджень та уточнення уявлень про складність і внутрішню проблематичність радянської періодики 1940-х років. Розширення кола фактів і явищ літературно-мистецького життя, які в пострадянський період українського літературознавства стають доступними для наукового розгляду і вже одержали певне висвітлення, є об'єктивною даністю сучасного історико-літературного знання. Досягнутий рівень освоєння відкриває їхню ідейно-естетичну та історико-літературну значущість, що спонукає до більш диференційованих студій, стимулює до вдосконалення методу системно-типологічного аналізу і його конкретних інтерпретаційних застосувань. Тож наукова новизна полягає в застосуванні іншого інструментарію для більш ґрунтовного аналізу радянської періодики, зокрема малодослідженого журналу «Вітчизна» та визначення його ролі в літературно-мистецькому житті України в 40-х роках ХХ століття.

Об'єктом вивчення є часопис «Вітчизна» в його історичних варіаціях, зокрема два номери: «Радянська література» № 2 за 1941 рік і «Українська література» № 1–2 (листопад — грудень) за 1941 рік. Вибір конкретного історико-літературного студіювання базується на прикладі цієї пари випусків для типового відтворення наративів, що впроваджувала радянська влада до та під час Другої світової війни. Хронологічний аналіз обраних для дослідження випусків буде більш логічним і послідовним щодо репрезентації риторики війни.

Виклад основного матеріалу

«Вітчизна» як місячник літератури, публіцистики, мистецтва був заснований 1933 року — коли Україна переживала Голодомор, репресії й тотальну денационалізацію з боку тогочасної більшовицької влади. Початково журнал мав назву «Радянська література», проте в тому періоді був чи не єдиним україномовним часописом. Пізніше, під час Другої світової війни, в Уфі виходить під назвою «Українська література», згодом (з 1946 року) іменується як «Вітчизна». Спочатку виходив у Харкові, а з 1934 року редакція журналу переїхала до Києва. Під час війни журнал був евакуйований до Уфи, згодом до Москви, але вже 1944 року повернувся до Києва, де й продовжив публікуватися до закриття у 2012 році.

Першим редактором журналу був Іван Кулик — поет, прозаїк, перекладач, розстріляний у 1937 р. З № 1 за 1940 рік по № 1 за 1941 рік редколегія журналу складалася з письменників Максима Рильського, Петра Панча та Івана Ле (відповідального редактора), а наприкінці цього періоду до редколегії долучились Микола Бажан, Юрій Кобелецький, Олександр Корнійчук, Аркадій Любченко (відповідальний секретар).

За матеріалами різних біографічних джерел (П. Мисника, І. Мойсі та Р. Мойсі), І. Ле був амбітним, типовим представником соцреалізму, вів активну ідеологічну боротьбу в мистецькій сфері, працював редактором у кількох періодичних виданнях одночасно: «Літературній газеті» (сьогодні газета «Літературна Україна»), журналах «Червоний шлях» і «Радянська література» (одна з попередніх назв журналу «Вітчизна»).

Структурно журнал за редагування І. Ле складався з основного масиву різножанрових творів — поезії, прози, публіцистики — і окремої рубрики «Критика». Однак слід зазначити, що такий поділ не був постійним — іноді «Критика» взагалі відсутня в номерах (№ 2, 7 за 1940 рік). Також порівняно з іншими роками й іншими редакціями журналу досить незначним був ілюстративний матеріал. Він складався переважно з фотопортретів або графічних зображень тогочасних представників радянської влади, як-от В. Леніна, Й. Сталіна, В. Молотова (№ 1, 3, 4, 11–12 за 1940 рік) або ювілянтів номера: В. Маяковського, О. Кобилянської, М. Рильського, П. Тичини й інших (№ 3, 4, 11–12 за 1940 рік, № 1 за 1941 рік).

Із лютого 1941 року редакційна колегія майже не змінювалась кількісно, проте до складу входив Ілля Стебун (псевдонім Іллі Кацнельсона), який став відповідальним редактором. Досить ідеологічно спрямований, він співпрацював з органами НКВД, «запопадливо воював “проти ворожих теорій в українському літературознавстві”» (Мишанич, 2003, с. 60) — у лапках згадана назва його доповіді 1946 року на засіданні відділів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Цілком імовірно, що його призначили на посаду виключно для контролю, жорсткої цензури і впровадження відповідної радянської риторики в журналі. За часи редакційної політики І. Стебуна фактично розроблені й утілені основний літературний контент і форма викладу матеріалу в часописі (рубрики та підрубрики). Зокрема з'являються нові розділи «Літературно-мистецька хроніка», «Бібліографія», які розкриються більш яскраво й різноманітно пізніше — уже за редакції Юрія Яновського і Євгена Адельгейма. У випусках журналу впроваджуються цілі блоки, присвячені поетам і письменникам інших союзних республік.

Спираючись на тезу, що вся редакційна політика, її ідеологічне спрямування прямо чи опосередковано формували воєнну риторичку тогочасного радянського суспільства, зупинимось безпосередньо на змістово-семантичній складовій журналу, яка подекуди досить хаотична, змішана й ідеологічно забарвлена. Масштабне впровадження радянською владою політики замовчування до різних сфер суспільної діяльності, зокрема до періодики, призвело до того, що читачі дізнавалися про знакові воєнно-історичні кампанії лише постфактум, у викривлених, ідеологічно семантизованих матеріалах. Зокрема це стосується

і повномасштабного вторгнення Німеччини, а потім СРСР у Польщу (з 1 вересня 1939 року), і радянсько-фінської війни (з 30 листопада 1939 року).

Більшість номерів «Радянської літератури» за 1940–1941 роки розпочинаються офіційними державними документами й матеріалами: наказами чи розпорядженнями уряду, як-от «Указ Президії Верховної Ради УРСР чи «Доповідь про зовнішню політику уряду Голови Ради Народних Комісарів і Народного Комісара Закордонних Справ тов. В. М. Молотова на засіданні Верховної Ради Союзу РСР». Далі ж послідовно репрезентуються ідеологічно спрямовані твори, зокрема поезії М. Дубовик «Народи славлять Леніна», І. Цітович «Леніну», оповідання М. Нагорного «Бідний хлоп Йосип Руштак», О. Десняка «Орден Леніна». Частина літературного матеріалу журналу зазначеного періоду, на перший погляд, має доволі нейтральні назви, проте їхній зміст спрямовується на досягнення конкретної ідеологічної мети — розбудови нового українського радянського суспільства. Не меншу роль у втіленні такого соцреалістичного контенту відіграла власне редакційна політика І. Ле, О. Корнійчука, І. Стебуна.

Для прикладу — зміст № 2 за 1941 рік журналу «Радянська література», головним редактором якого був І. Стебун. Структурно випуск поділений на «Поезію», «Прозу», «Критику», двома окремими рубриками представлені «Бібліографія» і «Книжкові новини».

Номер розпочинає стаття від редакції з пафосним заголовком «Велика тема», який відображає амбіційність радянської влади, а її зміст — масштабність впливу владної риторики на суспільний загал. Посилаючись на матеріали газети «Правда» і розкриваючи на початку мету статті, автор визначає «головне спрямування літератури» — стояти «на обороні країни соціалізму». Для підсилення психоемоційного ефекту впливу на читачів у тексті використовується ряд риторичних прийомів: наприклад ототожнення наратора і аудиторії — використання словосполучень «наша робота», «наші інтереси», «у нашій літературі». Звертаючись безпосередньо до письменників, автор статті (як свого роду уособлення держави) наголошує, що «оборонна тема має бути першою і головною» серед завдань, які має розкривати радянський письменник у своїх творах («Велика тема», 1941, с. 7).

При впровадженні воєнних наративів у тогочасній літературі письменникам примусово рекомендовано обирати персонажами своїх творів бійців Червоної армії. Розмірковуючи над героїзмом воїнів, ідеалізацією і гіперболізацією їхніх бойових успіхів, автор статті знову вдається до риторики ототожнення: «наш ідеал», «наші доблесні бійці». Зокрема підкреслюється, що армія є «великою школою мужності, дисципліни, організованості й політичної свідомості», а її солдати

доведені «до готовності не шкодувати життя для блага своєї батьківщини» («Велика тема», 1941, с. 8). А далі висновок і настанова для письменників: «Наш червоний боєць — не бездушний автомат, а високо свідомий громадянин-патріот, не тільки фізично, а й духовно розвинений — і в художньому показі його моральних якостей, його вчинків велике поле діяльності для “інженерів людських душ”» («Велика тема», 1941, с. 9). Проте така «героїчність» була лише в промовах пропагандистів. Зокрема, наприкінці «зимової» кампанії у Фінляндії СРСР хоч і вийшов переможцем, проте мав численні втрати і в живій силі, і в техніці. Більшість радянських воїнів не були готові до суворого клімату країни, вони йшли маршем, не ховаючись, демонструючи міць і силу, повторюючи імперську риторику Наполеона, Гітлера. Однак знімки розгромленої колони червоної армії на Раатській дорозі, численні зізнання полонених про неналежні умови служби, нестачу зброї та розумного керівництва пізніше все ж довели безглуздість радянсько-фінської воєнної операції.

Виконуючи установку радянського уряду щодо репрезентації мужнього й непереможного образу бійця Червоної армії, редакція журналу виклала ряд поезій і прозових творів, що вповні розкривають задану тематику. Зокрема видається цікавим поєднання фольклорної форми й історичного контексту в поезіях Івана Цітовича «Пісня про Будьонного» і Павла Усенка «Кобзарська пісня про славного маршала Тимошенка». Обидва головні персонажі поезій представлені героїчними особистостями: мужні, віддані справі й відчайдушні в боротьбі з ворогами радянської влади. Автори намагалися, виконуючи наказ партійного керівництва з героїзації бійців Червоної армії, доступно і просто подати своїх персонажів. І. Цітович для підсилення ефекту героїзації вдається до подібності персонажа до історичної постаті з минулого України, порівнюючи їхню зухвалість, сміливість, відчайдушність: «А візьми, візьми розгон ти, / В білий зброд врубайсь, криши!.. / За Буденним — внуком Гонти — / Вершники-товариші!..» (1941, с. 60). Митець сугестує читачеві рецепцію ліричним суб'єктом подій історичної давнини й водночас сьогоденної ситуації.

П. Усенко вже на початку поезії визначає ліричного героя як відважну й славетну особистість: «Заспіваймо, друзі, пісню, / Пісню величаву — / Про маршала Тимошенка / Та про його славу» (1941, с. 76). І хоча події за сюжетом уже стосуються не близького сьогодення, а минувшини: «Та про його бранну славу, / Про походи грізні, / Як на пана білофіна / Вів полки залізні» (1941, с. 76), — йдеться про події фінської війни 1918 року, проте риторика героїзації незмінна. Експеримент авторів над ліричними героями — зображення їх у незвичайних, виняткових обставинах — увиразнює низку ознак наративів війни: відчайдушність, мужність, героїчність, готовність

до вчинку цільної (монолітної) особистості. Невипадково обрана й фольклорна форма (пісня) для підсилення ефекту героїчного пафосу творів. Водночас поєднання в назві вірша П. Усенка словосполучень «кобзарська пісня» і «маршал Тимошенко» видається досить оксюморонним, якщо пригадати легенду про розстріляний енкаведистами в 1930-х роках з'їзд кобзарів. Проте історичний контекст 1930–40-х років в Україні, де «кобзарська пісня» виступала беззаперечним джерелом правди і мала донести суспільству інформацію про події воєнних кампаній, відбиває маніпулятивність радянської риторики.

Подібна героїзація образу воїна характерна не лише для поезії. У цьому ж номері журналу подано новелу Семена Скляренка «Найсерйозніша справа». Сюжет твору розгортається довкола родини Трушів. Батько Кузьма після смерті дружини самотужки виховує сина Івана. Але прийшов час, і сина забрали до Червоної армії, через що батько дуже пишався ним. Автор підкреслює психоемоційний стан героя його пафосним зверненням до сина: «Йди і служи, на славу владі радянській і на страх ворогам!» (1941, с. 61). Через кілька років син повідомляє, що має намір продовжити службу. Тоді батько вирішує відвідати Івана. Описуючи умови служби та бійців червоної армії, С. Скляренко застосовує воєнні наративи політичної риторики влади: гіперболізацію в зображенні чуйних, доброзичливих і милосердних бійців: «Дали йому червоноармійці поїсти й попити, просили прилягти, поки повернеться з варти» (1941, с. 62). Проте Кузьма Труш вирішує роздивитися місто й опиняється на околиці біля березового ліска. Саме тут його зупиняє пильний патрульний, який виявляється його сином. Кульмінація настає в той момент, коли син, незважаючи на родинні зв'язки, затримує батька. Осмислюючи тезу влади про «оборону країни», автор промовляє її словами Кузьми Труша: «Бо кожен з нас стоїть на посту. Іван — там, а я тут» (1941, с. 64).

Окремої уваги в журналі заслуговує рубрика «Критика», досить однорідна й нерегулярна в номерах на початку 1940-х років. Її статті мають або суто історико-біографічне (І. Пільгук про П. Гулака-Артемівського, І. Кошовий про невідомі автографи Т. Шевченка, О. Зосенко «Життя і діяльність М. Черемшини»), або теоретичне літературно-ідеологічне спрямування (А. Трипільський «Горький і революційна преса», Я. Гордон «Героїчна тема» [поняття героїзму та особливості його застосування в українській радянській літературі], І. Рабинович «Художній образ у працях Леніна і Сталіна»). У критичному дослідженні Є. Адельгейма «Нові поезії А. Малишка» поданий ґрунтовний аналіз творчості письменника: автор наголошує, що «А. Малишко — поет міцної ліричної стихії» (1941, с. 156), і водночас не забуває про настанови влади бути на «обороні країни соціалізму». Аналізуючи твори письменника на воєнну

тематику, зокрема «Листи червоноармійця Опанаса Байди», Є. Адельгейм наголошує, що «війна постає перед нами, як важка й одночасно радісна праця, радісна тому, що війна, яку ми провадили, була справедливою війною» (1941, с. 159). Ця «справедлива війна», за словами автора статті, стосується нібито звільнення Західної України від влади польської шляхти. А далі критик обґрунтовує для читачів (науковців, освітян, простих громадян) правильність і доречність воєнної риторики: «Перед нами ліричний щоденник бійця, де автор без грубої тенденції, зовні непомітно, тактовно, примушує нас милуватися героєм-патріотом, над яким з любов'ю і ласкою схилилася вітчизна» (1941, с. 160). Привертає увагу оксюморонне словосполучення «тактовно примушує». Показово, що така оксюморонна риторика простежуються на всіх структурних рівнях журналу: від поезії і прози до критичних статей.

Для збереження цілісної картини радянської воєнної риторики доцільно буде розглянути один із номерів журналу, який виходив безпосередньо під час війни. На початку Другої світової редакцію журналу «Вітчизна» евакуювали до Уфи, потім до Москви. Часопис змінив назву на «Українська література», головним редактором призначили Ю. Яновського.

Юрій Яновський — український письменник, поет, воєнний кореспондент, якого більшість дослідників називають «романтиком» української літератури початку ХХ століття. Був великим мрійником, захоплювався різними видами мистецтва, зокрема кіно. Писав поезії, прозу і кіносценарії, займався редакторською роботою. Ймовірно, що зміна назви журналу — власне його редакторський вплив і робота команди. Під час війни до редколегії журналу входили М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, Н. Рибак, і саме в такому складі вона проіснувала до 1946 року, поки журнал не змінив назву на «Вітчизна».

Структура часопису «Українська література» № 1–2 (листопад — грудень) порівняно з журналом «Радянська література» № 2 (лютий) за 1941 рік не має особливих змін: спочатку поезія, проза, драматургія, потім критичні статті, нові книжки, — проте зазнає суттєвої українізації у змісті. З'являються рубрика «Хроніка», яка вміщує матеріал про поточні суспільно-політичні й культурні події в Україні й за її межами, і міні-рубрика суто воєнного часу «Україна в огні», що містить стислий виклад матеріалу з фронту з головних на той час джерел: газети «Правда» і агенції «Совінформбюро». Суттєво відрізняється вибір матеріалу до розділу «Критика». Більшість статей подають екскурс у героїчне воєнне минуле України: дослідження К. Гуслистого «Розгром угорських загарбників на Україні в ХІІІ столітті», В. Дядиченка «Боротьба українського народу проти шведських окупантів (1708–1709 рр.)», М. Петровського «Коліївщина 1768 року». Навіть

критична стаття П. Тичини про І. Франка подається в парадигмі воєнної риторики.

Номер розпочинається статтею-зверненням «До українського народу!» за підписами Голови Президії Верховної Ради УРСР, тодішніх депутатів, письменників, Героїв Радянського Союзу і простих робітників. Одразу відчувається психоемоційний вплив воєнної імперської риторики. У тексті чітко розмежоване, хто є «ворогом» для держави і для радянського українського народу, крім фашистів: «В шаленій ненависті до слов'ян привів Гітлер разом з німецькою ордою зграї італійців, румунів, угорців, фінів, щоб зруйнувати велику сім'ю вільних радянських народів і фізично знищити їх. Жовтоблакітні бандити, українські націоналісти підло служать йому, допомагаючи гітлерівцям грабувати й мордувати Україну» («До українського народу!», 1941, с. 3). Зокрема вражає структура образно-стилістичного висловлювання: суцільні алітерації приголосних, що ріжуть слух, окличні речення. Досить влучно в риторичній викладці застосовано порівняння ворогів держави і бійців Червоної армії. Використовується принизлива, негативна лексика для опису ворогів: «жовтоблакітні бандити», «жовтоблакітні запроданці», «зграя», «орда», — і позитивні, місцями «героїчні» епітети й порівняння на означення радянської армії: «героїчний опір Червоної Армії», «богатири», «героїчні сини і дочки», «самовіддані червоні воїни». Ефективним є використання займенника «ми» як одного з риторичних прийомів у тексті: «ми чуємо», «ми знаємо», «ми бачимо», «ми робимо» — він увиразнює масштабність, усезагальність імперської державної політики в країні.

У стилі воєнної риторики та імперської політики «підлабузництва» подано лист-звернення від редакції «Товаришеві Сталіну», поезія П. Тичини «Як Сталін нас кликав до бою», кілька віршів В. Сосюри. У творах поетів так само відчутна імперська воєнна риторика з усіма відповідними наративами — постійне використання займенника «ми» («ми відплатим», «нас нікому не збороти», «ми — богатири», «ми переможемо»), окличні речення, алітерація приголосних, повтори, анафора і жорстка, емоційно забарвлена лексика в зображенні «ворогів» («смердючі пси», «недолюдки криваві», «потвори тьми», «гадюко з гадюк», «злodyюка», «неситий»). У текстах поезій продовжується впровадження жорсткої й безкомпромисної риторики щодо ворогів: «І хай це тебе не втішає, / що ти в наші землі забіг. / Завжди перемогу рішає / правдивість війни, не “бліц-криг”» (Тичина, 1941, с. 11). Досить переконливі та влучні слова П. Тичини, які актуальні й сьогодні.

У змісті журналу заслуговує на увагу і проза, зокрема показовими є «Воєнні листи» Ю. Яновського. Кожна з чотирьох його частин-листів («Син», «Проклятий фронт», «Американський кум», «Генерал Макадзьоба») є цілісним закінченим твором і відбиває різні сторони війни,

її вплив на окрему особистість і суспільство загалом.

Перша частина «Син» — лист радянської матері-українки на фронт. Її син загинув, і вона, щоб не збожеволіти і задля хоч якоїсь розради, пише лист невідомому червоноармійцю. Досить цікаво сюжетно і стилістично влучно автор намагається підтримати жінок, які втратили на війні чоловіка, сина, брата; переконує, що вони ще потрібні суспільству. Цей лист — своєрідний сеанс психотерапії для травмованої особистості. Спочатку нараторка розповідає невідомому бійцю про смерть свого сина, а потім проголошує вбивцям свій вирок: «Ось я підношу на цілий світ мою руку і б'ю по морді гітлерівську німецьку армію!» (1941, с. 12). Проте кульмінаційно-пророчими й у певному сенсі сакральними виступають останні рядки листа: «Дорогий мій червоноармієць! Вір моїй материній крові. Вона загоїть твої рани. Вона виповнить твою душу ще дужчою вірою у перемогу...» (1941, с. 13).

Другий лист «Проклятий фронт» складає певну дихотомну пару першому: розрада, віра в перемогу / безпомічність, розчарування, відраза. У ньому солдат дивізії СС розповідає своєму другу в Німеччині про жахіття на фронті. Уже першим абзацом Ю. Яновський розкриває бруд і безвихідь війни, застосовуючи весь образно-стилістичний арсенал свого красномовства і гнітючу алітерацію «р»: «Куля потрапила в роззявлений ревом рот і звалила солдата на самому початку бою. Свастика на рукаві, мертва голова нашита вище, залізний хрест, — все осунулося в рідку грязюку» (1941, с. 13). Психоемоційний ефект неминучості долі ворога на війні підкреслюють постійні анафоричні повтори «Проклятий фронт!», що спонукає читачів пригадати роман Е. М. Ремарка «На Західному фронті без змін», де переплелися «брутальні військові будні разом із розчавленими ілюзіями» (Махно, 2021).

Третя частина «Американський кум» оповідає про лист кумові-фермеру Панькові в «Канадську область» від «кривих братів-партизанів Київської області». У гумористичній формі автор висміює недолугість і недалекоглядність німецької армії, героїзуючи при цьому дії партизан. Привертає увагу один фрагмент про вчинки фашистів у Київській області, у якому легко простежити паралелі з діями російських «освободителів» у сучасній російсько-українській війні:

Одного чудесного дня раптом влітає на танку фашистська гадина до вас на ферму і починає вас розстрілювати. І з самольота кидати бомби. І палити ваші хати. Безчестити ваших жінок. І казати, що земля, мовляв, не ваша, а навіпаки — німецька. І в образ Тараса Шевченка стріляти й плювати... (1941, с. 16)

Завершує цикл своєрідна авторська промова до ворогів від образу пересічного українця

«Генерал Макодзьоба». Лист містить широкий спектр емоцій — від іронії до трагізму — і пафосом нагадує «Лист козаків до турецького султана». «Слухай ти, дурень божий!..», — розпочинає свій лист мовець, а далі акцентує: «Я, Карпо Макодзьоба, оголосив тобі війну, генерал фон-Леєр. А коли тебе чорт ухопить, я оголошу війну кожному гітлерівцю, який стане на твоє місце. Отак собі й знай...» (1941, с. 18). Згадане прізвище відсилає до історичної постаті — німецького генерал-фельдмаршала Вільгельма фон Леєба. Для Ю. Яновського війна за ідею, країну, народ через життя окремої особистості набуває вартості і не втрачає сенсу, хоча така риторика притаманна саме українському народу через його життєздатність і силу духу. І власне цю тезу проголошує автор:

Я — український народ. <...> Ніяка сила не відірве мене од моєї землі. Роздуши мене геть танком, втовкмач на ступінь в землю, кожну кісточку розчав, кожну жилку розірви, а я все одно встану і піду по моїй землі, і житиму, і буду сіяти, і сіятиму ще й співатиму (1941, с. 19)

Постійне протиставлення жадливої правди війни та людяності й гумору допомагає розкриттю авторського задуму — підкресленому натуралізму в мовленні нараторів «Воєнних листів». Хоч загалом у радянській воєнній риторичі спостерігається домінування більш романтично-героїчної стильової складової.

Висновки

Підсумовуючи, зауважимо, що риторика війни завжди була невід'ємною складовою радянської влади, яка «в окремих випадках вдавалася до відкритої збройної інтервенції під виглядом допомоги» (Ситник, 2023, с. 49). На реалізацію цих наративів вона зокрема спрямовувала діяльність періодичних видань, що характеризувалися довірою читачів і масовістю розповсюдження. Зміст обраних для порівняння номерів журналу «Вітчизна» не має суттєвих ідеологічних відмінностей. Вплив імперської воєнної риторики на суспільство реалізовувався постійно і цілеспрямовано. Складання і впровадження воєнних наративів майже за півроку до німецько-радянської війни («Велика тема»), примусове залучення письменників до відображення драгливих, травматичних історичних подій під виглядом «переможних операцій», возвеличення і героїзація бійців Червоної армії — усе це становило основу для тогочасного наративу війни. Однак через редакторський вплив іноді пробивався український, менш заангажований матеріал, за що згодом, у 1946 році, зняли Ю. Яновського і піддали критиці його роман «Жива вода», а ще через три роки «викрили» й позбавили посад «антипатріотів-космополітів» Є. Адельгейма, І. Стебуна та інших.

Покликання

- Велика тема [Editorial] (1941). *Радянська література*, 2, 7–10.
До українського народу! [Editorial] (1941). *Українська література*, 1–2, 3–5.
Махно, В. (2021, 08 січня). Література і війна. *Zbruč*. <https://zbruc.eu/node/102615>
Мишанич, О. (2003). Давня українська література (XI–XVIII ст.). У О. Мишанич (Ред.), *Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926–2001. Сторінки історії*, 75 (с. 46–85). Наукова думка.
Мойся, І., & Мойся, Р. (Ред.). (1985). *Про Івана Ле. Спогади, етюди, листи*. Радянський письменник.
Ситник, Г. (2023). *Філософія війни та миру*. САК Лтд.
Сірук, Н., & Марківська, Л. (2020, 4–5 травня). Періодичні видання як засіб ідеологічного тиску в Україні (друга половина 40-х — початок 50-х років ХХ ст.). У *Modern science and practice* (с. 232–235). <https://doi.org/10.46299/2020xv>
Скляренко, С. (1941). Найсерйозніша справа. *Радянська література*, 2, 61–65.
Тичина, П. (1941). Як Сталін нас кликав до бою. *Українська література*, 1–2, 9–11.
Усенко, П. (1941). Кобзарська пісня про славного маршала Тимошенка. *Радянська література*, 2, 76–77.
Цітович, І. (1941). Пісня про Будьонного. *Радянська література*, 2, 60.
Яновський, Ю. (1941). Воєнні листи. *Українська література*, 1–2, 11–19.

References (translated and transliterated)

- Do ukraïnskoho narodu! [To the Ukrainian people!] [Editorial] (1941). *Ukrainska literatura*, 1–2, 3–5.
Makhno, V. (2021, January 08). Literatura i viina [Literature and war]. *Zbruč*. <https://zbruc.eu/node/102615>
Moisia, I., & Moisia, R. (Eds.). (1985). *Pro Ivana Le. Spohady, etyudy, lysty* [About Ivan Le: memories, sketches, letters]. Radianskyi pismennyk.
Myshanych, O. (2003). Davnia ukrainska literatura (XI–XVIII st.) [Ancient Ukrainian literature (XI–XVIII centuries)]. In O. Myshanych (Ed.). *Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. 1926–2001. Storinky istorii*, 75 (pp. 46–85). Naukova dumka.
Siruk, N., Markivska, L. (2020). Periodychni vydannia yak zasib ideologichnogo tysku v Ukraini (druga polovyna 40-kh — pochatok 50-kh rokiv XX st.). [Periodicals as a means of ideological pressure in Ukraine (the second half of the 40s — the beginning of the 50s of the 20th century)]. In *Modern science and practice* (pp. 232–235). <https://doi.org/10.46299/2020xv>
Skliarenko, S. (1941). Naiserioznisha sprava [The most serious matter]. *Radianska literatura*, 2, 61–65.
Sytnyk, G. (2023). *Filosofia viiny ta myru* [Philosophy of war and peace]. SAK Ltd.
Tsitovych, I. (1941). Pisnia pro Budionnoho [A song about Budionnyi]. *Radianska literatura*, 2, 60.
Tychyna, P. (1941). Yak Stalin nas klykav do boiu [As Stalin called us to fight]. *Ukrainska literatura*, 1–2, 9–11.
Usenko, P. (1941). Kobzarska pisnia pro slavnoho marshala Tymoshenka [Kobzar song about the famous marshal Tymoshenko]. *Radianska literatura*, 2, 76–77.
Velyka tema [The great topic] [Editorial] (1941). *Radianska literatura*, 2, 7–10.
Yanovskiy, Yu. (1941). Voienni lysty [War letters]. *Ukrainska literatura*, 1–2, 11–19.

Olena Liashenko

Shevchenko Institute of Literature of NAS of Ukraine, Ukraine

THE RHETORIC OF WAR ON THE PAGES OF THE MAGAZINE “VITCHYZNA” IN THE 1940s

The subject of the study is the military rhetoric on the pages of the “Vitchyzna” magazine of the 1940s. The author processed two issues of the magazines “Soviet Literature” and “Ukrainian Literature” from 1941, researched and analyzed the content of each periodical according to chronology. The novelty lies in the use of a different toolkit for the analysis of Soviet periodicals, in particular, the less-studied magazine “Vitchyzna” and the determination of its leading role both in publishing and in the literary and artistic space of the 40s of the 20th century. The goal is to analyze the magazine’s system-typological features with the help of the historical context; to determine the specifics of military rhetoric at all its structural levels. The main methods of the study were comparative and systematic-typological, which were used to identify and interpret rhetorical features in the structure of texts and the literary and artistic context of the “Vitchyzna” magazine of the pre-war and war periods. The scholar traced the history of the creation and development of the magazine in the 1940s, which during the studied period had three titles: “Soviet Literature”, “Ukrainian Literature”, “Vitchyzna”. The researcher focused on the constant changes in the editorial staff, chief editors (I. Kulyk, I. Le, I. Stebun and Yu. Yanovsky) and their influence on the magazine’s rhetoric. Having singled out the most important structural and semantic features of both individual artistic texts and various headings (Poetry, Prose, Criticism, Literary and Artistic Chronicle, Bibliography) that unite these texts, she offered to consider the selected material through the prism of war rhetoric.

The results of the research confirmed that war narratives were an integral part of Soviet society both before and during World War II. To reproduce a complete picture of the narratives of the Soviet government, the scholar in the study turns to 1939, which marks the beginning of the full-scale German invasion of Poland (September 1) and the “Winter” Soviet-Finnish War (November 30). Literary characters in poetry and prose from the content of magazines are characterized by excessive heroism and pathos. The system of figurative and poetic expression of the authors of the texts is diversified by rhetorical devices: metaphor, alliteration, anaphora, hyperbolization, juxtaposition of enemies / fighters of the Red Army, humor, identification with the audience (use of the pronoun “we”), appeal to authority. All works are designed for the Soviet reader of the time and are written according to the appropriate Soviet methods.

Keywords: war prose; war rhetoric; magazine “Vitchyzna”; history of the magazine; editors; rhetorical techniques.

Стаття надійшла до редколегії 19.12.2023